

ФУРМАН Оксана Євстахіївна,
ЛИПКА Арсен Олегович

ПРОЛЕГОМЕНИ ДО ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗУМІННЯ Я І Я-КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ

Oksana FURMAN, Arsen LYPKA
**PROLEGOMENA TO THE PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL UNDERSTANDING
OF THE SELF AND THE SELF-CONCEPT OF THE HUMAN BEING**

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2026.01.130>

УДК 159.923.2:124

Актуальність проблеми дослідження. Філософсько-психологічний ракурс пізнання людського Я та Я-концепції в історії світової наукової думки виявляється у різних теоретичних моделях людини. Так, залежно від спрямованості, конструювання Я-концепції особистості здебільшого здійснюється в дослідницькому контексті вирішення проблем співвідношення людського Я і Світу, суб'єкта та об'єкта, свідомості та буття, саморозвитку та поглиблення самопізнання [5; 6], а також у загальному річищі еволюції образу людини і розкриття в ньому її потенційних здібностей. Своєрідне розуміння Я-концепції на філософсько-психологічному рівні осмислення знайшло відображення у:

а) розвитковому функціонуванні соціальних відносин та культури, яке спричиняє усвідомлення цінності особистості, тому філософський інтерес зміщується у сферу її суб'єктивного самопоглиблення і самотворення;

б) історичній еволюції філософсько-психологічної думки, яка значною мірою узалежнена від вирішення проблеми свідомості та самосвідомості особистості, її Я-концепції як осереддя свідомого буття;

в) інтелектуальному осягненні цінності людського Я, що зумовило розквіт антропоцентричних філософських теорій і створення психологічних концепцій свідомості та самосвідомості особи.

Підвищена увага до осягнення й опрацювання власне проблематики Я пояснюється тим, що для філософії «людина – мікрокосмос, тому в ній розкривається універсум, а вдача Я є водночас і планида цього універсуму» (М.О. Бердяєв, 1991, с. 87). Ось чому з особливою силою лунає заклик до самосвідомості у Ф.М. Достоєвського: «Не поза тобою правда, а в тобі самому; знайди себе у собі, підкори себе, опануй собою, – і побачиш правду. Не в речах ця правда, не поза тобою і не за морем десь, а насамперед у твоїй власній праці над собою» (1974, т. 26, с. 139).

У науковій літературі безперервно наявний інтерес філософів, психологів соціологів і педагогів до пізнання природи Я та Я-концепції. Упродовж століть дослідники гуманітарних наук переконані, що «джерела і результати самоуявлень та настановлень особи про себе, або про Я-концепцію, потребують уваги, оскільки завдяки їй розумінню можна цілісніше збагнути “вершинний образ людини в людині” (А.В. Фурман), а тому ґрунтовніше пізнати її “континенти” і “материки” індивідуального світу Я» [7, с. 46].

Відомо, що з допомогою новонародженої *крихітної самосвідомості* утворюється найпростіша картина себе, яка з роками конструється, збагачується у своїй центральній композиції – Я-концепції. Остання активно розвивається у сімейному та шкільному докрузжі,

раціоналізується й досконаліться у ділових та виробничих відносинах, а також посилюється (употужнюється) чи, навпаки, регресує у щоденних стосунках з іншими протягом життя.

Отже, становлення людини як особистості ґрунтується навколо розв'язкового розгортання й утвердження її *позитивної Я-концепції*. Адже остання визначає не лише аспекти прийнятного самоствавлення, самопідтримки, власної самоповаги, а й ефективну продуктивність діяльності, здатність до гуманної соціальної взаємодії з іншими, суспільну позицію та соціальні ролі, впливає на доленосні вибори людини протягом її життя.

Мета статті: обґрунтування із філософсько-психологічних позицій історичних джерел і концептуальних засновків пізнання проблематики Я і Я-концепції особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження

У вітчизняній філософії склалися свої самобутні традиції розгляду Я-концептуального, самопізнання, самовдосконалення та саморозвитку особистості. Чітка традиція персоналізму яскраво проявляється у філософській рефлексії Я у роботах Б.Г. Ананьєва, К.О. Абульханової, М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, Л.П. Буєвої, Е.В. Ільєнкова, М.К. Мамардашвілі, С.Л. Рубінштейна, А.А. Фурмана та ін.

У зарубіжній філософії методологічні засади сучасних підходів до дослідження Я багато в чому спираються на висновки І. Канта про визнання в кожній людині мети в собі та недопущення її перетворення на засіб для інших, про рефлексивну природу психології, про складну картину людського Я, себто про Я об'єктивне та суб'єктивне, чуттєве та інтелектуальне, зорієнтоване на зовнішній світ і на себе; про інваріанти методу інтроспекції, про залежність механізмів саморегуляції поведінки та психічної діяльності від аперцепції [1]. Ідеї І. Канта знайшли подальший розвиток у поглядах наступників. У роботах І. Фіхте самість – це саморух думки, а Я – основна передумова активності. «Етика» Л. Фейєрбаха спрямована на пізнання самості, на сприйняття себе, на пізнання інших через Я. О. Конт дає визначення психічного Я, спираючись на механізм взаємодії і паритетного спілкування.

У засновках екзистенційних концепцій (Ф. Брентано, Е. Гусерль, С. К'єркегор, М. Гай-

деггер та ін.) постала гуманістична психологія, що дала сучасній науці та психотерапевтичній практиці поняття «Я-концепція». Філософсько-психологічні уявлення про останню в релігійному екзистенціалізмі полягають у: 1) фундаментальному факті людської екзистенції – живих стосунках у системі «людина – людина» та зв'язку між Я і Ти, Я – Воно; 2) пріоритеті Я-тілесного, де ґрупується весь досвід особистості, та критеріїв самісної оцінки свого життя; 3) застосуванні методу розуміння переживання «про кожний душевний феномен, кожне вболівання, яке виявляється ...у самоописах» (К. Ясперс, 1996, т. 2, с. 109-112).

Основні методологічні принципи дослідження способів існування Я-свідомості, К. Ясперс подає, виходячи з того, що у психології не можуть бути створені одноаспектні панівні теорії Я і тому потрібний аналіз окремої особистості, її поведінки, дій, учинків. Мислитель визнає високий рівень розвитку Я-духовного у творчих натур, яким властиві «індивідуально самостійні біографії», тоді як для «безособових інших» в автобіографіях характерний схематизм.

У філософсько-психологічних роботах вчених атеїстичного екзистенціалізму (А. Камю, М. Мерло-Понті, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр та ін.) зазначається, що соціально-психологічний зміст Я особистості осенсовує «абсурдний світ», внаслідок чого людина змушена проєктувати себе, викарбовувати своє Я-моральне. У вченні М. Мерло-Понті актуалізується два види методологічних проблем: перша стосується взаємин між Я-духовним і Я-тілесним, друга – між об'єктивним і феноменальним тілом людини. Тим більше, що Я-тілесне – це місце зустрічі суб'єкта та світу. Образ тіла розкриває феноменальне тіло, що одухотворює світ, утворюючи з ним струнку систему, «кореляційну єдність».

Теоретична побудова концепції Я, згідно з Х. Ортега-і-Гассетом, здійснюється на фундаменті двоїстого розуміння самого Я через центральне поняття «життя». З одного боку, Я – це «не матерія і не дух. Це щось, що передує всім теоретичним відповідям, це просто той, хто повинен прожити певне життя» (1947, с.400), а з іншого – Я є «все побачене зсередики самого себе. Я – це не людина на протилежність речі; Я – не «ця» людина на противагу людині «ти», або людині «він». Я – це лише образ мого Я» (1989, с. 147). За філософською Ж.-П. Сартра Я перебуває у свідомості,

це «озеро небуття», «певне ніщо», занурене в локальну та тимчасову відкритість. У результаті уяви відбувається відрив свідомості від світу та очищення від рефлексивної конструкції Я з її ознаками-якостями.

Таким чином, в екзистенційних підходах відкидається раціональне пізнання самісної дійсності Я і проявляється тенденція проти невинного панування усталених філософсько-психологічних теорій. Персоналістські концепції (М.О. Бердяєв, Е. Муньє, П. Фрес та ін.) засновані на розумінні Я як на творінні любові, особистості як творчого акту, на винятковій значущості позитивних міжособистісних стосунків, де велика роль відводиться несвідомому забезпеченню зв'язку між Я і не-Я. Крім цього, теоретично осмислюється розвитково синергійний зв'язок «Я» і «Ми». До прикладу, Г. Мадіньє (1995, с. 20-23) виділяє два способи самопізнання. Людина «може передусім прагнути описати себе як річ серед речей і виявити механізми, які діють у ній; у цьому разі вона вивчає себе як мініатюрну машину, що виробляє пристрасті та ідеї і їхню гру, котру їй цікаво було б зрозуміти». Але, коли вона хоче пізнати себе, то вимушена йти іншим шляхом; тому «мовиться вже не про те, щоб розглядати себе ззовні, а про те, щоб зрозуміти себе зсередини, осягнути, що таке Я як суб'єкт, що таке саме це Я, котре говорить «Я» і як Воно має діяти». Визначаючи комунікацію вихідним чинником існування Я, цей мислитель (1993, с. 40-43) формує суть персоналізму – побудова «особистісного суспільства» за чотирьох умов «треба»: а) вийти за межі самого себе, б) зрозуміти інше Я, в) брати відповідальність за долю, біль, радість, завдання іншого, г) бути вірним своїй справі. У зв'язку з цим він підкреслює, що «Я існують тільки тією мірою, якою існують для іншого...».

У центрі уваги прагматичної концепції (В. Джеймс, Дж. Дьюї та ін.) перебуває проблематика вивчення уявлень індивіда про себе. В. Джеймс один з перших здійснює порівняльний аналіз самосвідомості і понятійної сфери Я. Він висловив також цікаву думку про те, що самість (self) перебуває і звужується в діаметрі разом із полем соціальної активності особи. На переконання дослідника, «первинно відчуття Я розвивається із понятійним привласненням дихотомії «своє – чуже»: зрозуміло, коли людина говорить «Я» і коли називає «моя», то тут важко провести чітку межу. Ми ставимося до певних речей, котрі належать

нам, майже так само, як ставимося до самих себе» (В. Джеймс, 2000).

Для феноменологічного напряму у вивченні Я-концепції питання про межі Я-свідомості остаточно не прояснене, хоча й наголошується на особливій значущості методів інтуїтивного розуміння реальної Я-концепції особистості. Феномен «Ми» (окрім персоналістської концепції) сприймається як негативний для процесу становлення Я-концепції. Натомість зіставлення структур мови та механізмів дії несвідомого у дослідженні Я-концепції як точки перетину мовленнєвих практик особистості здійснюється у структуралізмі (Р. Барт, Ж. Лакан, М. Фуко та ін.), постструктуралізмі (Ж. Делез, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар та ін.), постмодернізмі (Ж. Батай, М. Бланшо) і мовознавстві (Дж. Гінзбург, М. Мосс, К. Меррей, Х. Пілот, Б. Слугоський та ін.) на засадах використання «семіотичних ресурсів» дискурсивного самопояснення континуумів переходу від особистості до її уявлень про себе та уявних проєктів свого Я, «біографічних сюжетів» «оповідної структури» Я-концепції та співвідношення символічного, реального та уявного у практикуванні діалогу «Я – Інший».

За філософемою Ж. Лакана, Я ніколи не може бути визначено у зв'язку з тим, що: поперше, воно завжди у пошуках самого себе і здатне бути репрезентовано через Іншого, по-друге, воно не спроможне «повністю увійти до свідомості» Іншого. У структурі психіки панує символічне Я (сфера соціальних і культурних уявлень, привласнюваних несвідомо) над реальним Я та уявним Я (комплекс ілюзорних уявлень, які особа створює для свого психічного захисту). Подібну думку висловлює Р. Барт (1972, с. 159-162), який підкреслює, що мовна практика особистості змінює як дійсність Я-образу, так і психосамісний зміст власної Я-концепції. Коли суб'єкт використовує знак «Я», то тим самим він посилається на себе, стверджуючи, що тут має місце акт, який завжди відбувається заново, навіть якщо він повторюється, адже сенс його завжди інший. Часто-густо домінування Я-символічного перетворює Я-реальне особистості в маріонетку Іншого, роблячи його заручником через поіменування, мову та письмо.

Водночас свій варіант обґрунтування теорії Я пропонують Дж. Гінзбург і Б. Слугоський (1989, с. 49-52), яку вони розробляють як модель «культурно санкціонованих способів розповідання про себе та інших на певних ета-

пах життя», розуміючи її як «раціоналізований опис саморозповіді». Сформульоване ними поняття «соціального контитуїтету» є важливим для вивчення джерел становлення Я-концепції, тому що остання мислиться як «соціально сконструйована» і лінгвістично закріплена текстова конструкція у вигляді автобіографії. Ще далі шляхом «злітературовання» Я та окремих основ Я-концепції пішов К. Меррей (1989, с. 176-205), котрий визначає її «оповідальні структури» на життєвому шляху особистості як «комедію», а саме як перемогу молодості над старістю і смертю.

Вищеназвані підходи доповнює Х. Пілот (1986, с. 128-179), який розглядає процес розвитку Я через здатність особистості до самовизначення: по-перше, коли та проектує своє майбутнє, то стає однією з досконалих особистостей, якою може бути, і тільки внаслідок цього набуває реальної ідентичності; по-друге, у результаті кожного акту персонального визначення та освоєння кращого майбутнього вона «генерує той чи інший факт з деякого можливого, але ще не дійсного становища речей» (1986, с. 127-144). Отож майбутню історію життя кожна особистість обирає із шерегу можливих, а потім намагається здійснити цей вибір у повсякденні [Там само].

Сучасні мовні теорії Я (Р. Гіббс, С. Глаксберг та ін.) спрямовані в контексті свідомісної та мовної («означувальної») картин світу особи, що дає змогу висновувати про «мовне бачення нею самої себе». Тут домінують дві гіпотези: 1) «концептуально метафорична» (Р. Гіббс), де образна мотивація ідіом ґрунтується на абстрактних способах інтерпретації одних сутностей у термінах інших; 2) «інтерференції» (С. Глаксберг), згідно з якою ідіоми викликають у свідомості образи, що базуються на прямих значеннях компонентів відповідних ідіоматичних виразів. Ці образи не залежать ні від метафізичних моделей, ані від актуального значення ідіоми.

Отже, сприйняття Я-свідомості [2] як тексту, структурованого за законами мови та її організація як художньої розповіді з усіма неминучими наслідками тих канонів літературної творчості, за якими конструюється світ художнього вимислу, передбачає набуття нею тих же характеристик літературної образності та вигаданості, що й будь-який витвір мистецтва, який може бути пов'язаний з дійсністю лише дуже опосередковано. Яскравим підтвердженням цього є колосально потужні мов-

но-мовленнєві ресурси українськості, розширення і збагачення якої, за концепцією А.В. Фурмана, має сьогодні здійснюватися всім народом і кожним громадянином одночасно у чотирьох вимірах буттєвості титульної нації, а саме як ідентифікатор українськості, кордон нації, влада-панування українців на своїй священній землі і як найпотужніша зброя у мовній війні [3, с. 14-23; 4].

Неомарксистський погляд (Г. Маркузе, Ю. Габермас та ін.) на проблематику Я базується навколо вирішення наступних методологічних проблем: 1) соціально-економічної природи творчого Я у відновленні трудової діяльності; 2) руйнівного Я, розпаду структури Я-концепції та подолання втрати самого себе; 3) концептуалізації авторитарного Я. Особлива увага приділяється довготерміновому процесу перетворень у суспільстві через розвиткове функціонування Я-концепції конкретної особи та аналізу глибинних мотивів її поведінки.

Соціологічні дослідження Я-концепції почали проводитися на початку ХХ століття під час аналізу різних видів соціальної взаємодії. Вагомий вплив на становлення теоретичної системи Я-концепції тут мали роботи Дж.Г. Міда, який вважав, що утворення Я-концепції – це той зовні спричинений процес, що відбувається «усередині» особистості. Крім того, підвищений інтерес до її неповторного внутрішнього світу, багатопроblemного життєвого шляху є однією з головних особливостей різних теоретичних підходів розуміннєвої соціології (М. Вебер, Ф. Знанецький), що передбачає вивчення концепції Я через осягнення особистих проблем іншої людини. Витоки цієї дослідницької орієнтації наявні у творах В. Дільтея, де розуміння життєвої сфери Я-концепції здійснюється методами співпереживання та інтуїтивного осмислення.

Окремо зауважимо, що поєднання філософії прагматизму та соціологічної інтерпретації теоретико-експериментальної конструкції Я-концепції відбулося в символічному інтеракціонізмі (І. Гоффман, Г. Зіммель, Ч.Г. Кулі, М. Кун, Дж.Г. Мід, У.А. Томас та ін.). У цьому підході теорія та практика вивчення Я-концепції спираються на три методологічні настановлення: 1) люди зважають на довкружжя залежно від значень, якими вони наділяють елементи свого оточення, 2) ці значення – продукти різноманітних соціальних взаємодій і 3) спроможні до розвитку і змін у результаті власного сприйняття в межах такої інтеракції.

У засновках вказаних настановлень перебуває аналіз Дж.Г. Мідом самості як підсумку структурних змін ставлення особи до світу в процесі навчання, спілкування, соціального впливу та поведінки груп.

Ч.Г. Кулі одним із перших визнав виняткове значення суб'єктивно інтерпретованого зворотного зв'язку, одержуваного особистістю від інших як головного джерела знання про своє Я. При цьому ідея людини про себе, її самосвідомість охоплює такі ключові елементи уявлень про: а) те, яким я здаюся іншій особі; б) оцінку, яку інший дає мені. Відтак, за цією теоретичною моделлю, первинними фактами суспільства є уявлення, які люди мають одне про одного, а Я-концепція – це сума психічних реакцій особи на думки навколишніх. Вочевидь поняття «дзеркального Я» тут поширюється на усе мереживо суспільних відносин.

У теорії символічного інтеракціонізму проблема Я-концепції розв'язується у процесах взаємодії та під час виконання особою різноманітних ролей (І. Гоффман, Т. Шибутані та ін.). Структура Я-концепції тут становить «мережу ролевих позицій». У «драматургійному» підході Гоффмана ролі-експектації розглядаються як п'єси, а процес становлення Я-концепції описується в театральних термінах. При цьому вважається, що «керівництво уявлень» про себе здійснюється постійно, ніби людина була одночасно продюсером, котрий наснажує себе на роль, актором, який її виконує, і режисером, котрий стежить за виконанням. У цьому контексті Шибутані підкреслює таке: по-перше, Я-концепція кожної людини унікальна, «бо кожен наділений різними фізичними властивостями та має особливий минулий досвід»; по-друге, виправдано виокремлення п'яти основних критеріїв (ступінь інтеграції, рівень усвідомлення, стабільність, самооцінка, повнота згоди щодо даної персоніфікації), за якими розрізняються Я-концепції людей; по-третє, потрібно враховувати взаємовідношення між Я-концепцією та соціальним статусом особи, яке «виявляється у чутливості окремих персоналій до символів статусу» (за Т. Шибутані).

У рамках символічного інтеракціонізму особливо цінними є такі положення: 1) важлива роль Я-концепції та її проявів у поведінці людини під час взаємодії особи у групі; 2) мають місце різні характеристики структури Я-концепції та механізми її корекції в умовах свободи або залежності від групи; 3) основний

механізм становлення Я-концепції полягає у привласненні людиною тих оцінок, які їй дають інші у процесі взаємодії та виконання ролей; 4) утворення Я-концепції характеризується двоїстістю, тобто шляхом частково об'єктного змісту і часткою суб'єктного [14]; 5) осередком предметного вивчення соціальної психології і є становлення Я-концепції.

Феноменологічна гілка соціології (П. Бергер і Т. Лукман та ін.) інтенціоє дослідницьку свідомість на внутрішній мотивації зумовленості Я-концепції у творенні життєвого світу й у самісній концептуалізації способів плетання уявлень особистості про соціальну дійсність і про саму себе. Тут Я – це рефлексивна інстанція, що відображає настановлення, прийняті стосовно особи зі сторони навколишніх. Таким чином, структура Я-концепції обґрунтовується через терміни соціальних типізацій, що циркулюють у даному суспільстві. Водночас тут акцентується увага на біографічних особливостях розвитку Я-концепції, що утворює окремішню методологічну орієнтацію.

Відповідно до концепції Я. Щепанського уявлення особистості про себе оформляється з Я-органічного (тіло, організм, зовнішній вигляд), Я-психічного і Я-внутрішнього. При цьому здебільшого для громадян – це уявлення про себе адаптованого до наявного в даному доквіллі «еталону, образу особистості».

На основі здійсненого рефлексивного аналізу філософсько-наукових досліджень є підстави констатувати таке:

1) до ключових теоретичних проблем цього широкого інтелектуального дискурсу належать питання природи, сутнісної характеристики всеможливих оприявнень Я, причин втрати самості, розпаду структури Я-концепції та подолання «втрати себе»; обґрунтування методів пізнання достеменною Я-концепції, співвідношення людського Я і світу, Я та Ми у процесі становлення Я-концепції, а також екзистенційні проблеми проявів концептуального Я;

2) у методологічному плані безперечний інтерес становлять екзистенційні концепції вітчизняної психології та феноменологічний напрямок зарубіжної філософії;

3) у вітчизняній філософсько-психологічній думці склалися свої самобутні антропоцентричні традиції вивчення Я-концепції, самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення;

4) для зарубіжної філософсько-психологічної думки характерний потяг до раціоналізму, схильність продукувати знання про Я-концеп-

цію на абстрактно-логічних зв'язках.

У вітчизняному філософсько-психологічному дискурсі кінця XIX – початку XX століття склалося три напрями у вивченні Я та Я-концепції особистості.

В експериментальному напрямку (В.М. Бехтерев, С.С. Корсаков, М.М. Ланге, І.М. Сеченов, І.А. Сікорський) проблему усвідомлення особистістю себе розглядали в неподільній єдності суб'єкта та об'єкта, вважаючи, що усвідомлення людиною свого найближчого довкілля та самого себе здійснюються одночасно, себто вона водночас існує як «Я» і як «не-Я». До прикладу, І.А. Сікорський здійснив блискучий аналіз феноменології свідомості та самосвідомості особистості, змісту складних душевних станів, що дотичні до пізнання себе та світу, а також особистого досвіду як співіснування свідомого, напівсвідомого і несвідомого. На думку дослідника, у свідомості відбувається розмежування того, що діється поза і всередині нас і немов би віддалення та протиставлення «всього» нашому свідомому джерелу. Це виявляє два рівні сприйняття, що входять до сфери свідомості – від зовнішнього світу і від самого себе. Даний напрямок підвів учених до розуміння: а) структури особистості, у якій одним із системотвірних компонентів поставала самосвідомість; б) процесу пізнання себе як об'єкта та суб'єкта діяльності, що окреслювало структурні елементи самосвідомості; б) відмінності між соціально-психологічним і психофізіологічним аспектами самосвідомості.

Релігійно-психологічний напрямок, наслідуючи традиції філософської думки, побудову теорії Я зосереджував в ідеалістично-релігійному ключі. Методологічні засади цього напрямку розробляли С.С. Гогоцький, М.О. Лоський, С.Л. Франк, П.Д. Юркевич та ін. Сутнісно вони зводяться до таких канонічних положень:

– до визнання переваги життєвого факту над мисленням, коли пізнання здійснюється через переживання, бо саме «життя є ... реальний зв'язок між «Я» і буттям, тоді як «мислення» – лише ідеальний зв'язок з-поміж них» (М.О. Лоський, 1991, с. 29);

– до аксіомного настановлення, що реальне душевне життя людини реалізується у її конкретному Я;

– до прийняття за керівне положення методологеми, що формою та стадією розвитку свідомості є душа як єдність об'єктивної та суб'єктивної сторін душевного життя особи;

– до самотубного розуміння еволюції суб'єктивного світу особистості, що розглядається від найнижчого стану (де немає ні суб'єкта, ні об'єкта, немає розрізнення між Я і не-Я, а є лише чиста потенція) через виокремлення змістів предметної свідомості як утворення, котре протистоїть світу, і далі сходження особистості до вищого стану усвідомлення, де існує протистояння суб'єкта та об'єкта, Я і не-Я, а Я усвідомлює себе «лише персональним випромінюванням абсолютної єдності життя і духу, котрий підноситься і над протилежністю між суб'єктом і об'єктом, і над полярністю між різними суб'єктами» (С.Л. Франк, 1917, с. 128-130);

– до обґрунтування самоспостереження як основного методу вивчення Я-концепції, під яким розуміється «іманентне з'ясування самоусвідомленого внутрішнього життя суб'єкта у його родовій сутності» (С.Л. Франк, 1917, с. 29).

Таким чином, розвиток теоретичних уявлень про Я і Я-концепцію у вітчизняній філософсько-психологічній думці кінця XIX – початку XX століття характеризувався: по-перше, задіянням широкого кола наукових дисциплін, що взаємодіють із психологією, відкриваючи шлях до більш комплексного розгляду феноменології Я і Я-концепції; по-друге, через різноплановість і методологічну несумісність розглянутих вище напрямків виникали труднощі у зіставленні накопичуваних емпіричних даних дослідження Я особистості; по-третє, спроби розв'язання проблеми Я-концепції ґрунтувалися на єдності психологічних теорій, експерименту та практики.

Продовжуючи традиції вітчизняної психології, М.Я. Басов, В.М. Бехтерев, О.Ф. Лазурський, В.М. Мясичев та С.Л. Франк розробили для вивчення Я і Я-концепції фундаментальні ідеї теорії людських відносин. Причому вони значно раніше інтелектуалів зарубіжжя ввели в обіг поняття «відношення» для пояснення Я-концепції та опису її психосоціальних характеристик. Окрім того, здійснили солідне обґрунтування психологічної природи відносин, що уможливило сьогодні вивчати самісну архітектоніку та феноменологічні організованості Я-концепції людини в контексті реальних життєвих стосунків, соціальних ситуацій її розвитку та діяльності, за якими перебувають достеменні потреби, мотиви, бажання, пов'язані з усією складною функціональною структурою індивідуального Я.

Розмаїття вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл і теорій особистості, яким вирізняється ХХ століття, з одного боку, сприяє широкому використанню ключових ідей, концептів і моделей виявлення сутнісної характеристики Я-концепції як центральної ланки самосвідомості, з іншого – неймовірно утруднює з'ясування обсягу, змісту і змістових конотацій поняття «Я-концепція», здолання синергійної відкритості/невизначеності плетива структурних компонентів і розвиткових функціоналів тієї психодуховної, власне самоусвідомлювальної, дійсності, яка охоплюється цим поняттям. Це вповні підтверджують синтетичний творчий шлях та епістемологічні здобутки відомих вітчизняних наукових шкіл – С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, Б.Г. Ананьєва, Г.С. Костюка, Д. М. Узнадзе, В.А. Роменця, а в останні три десятиліття – А.В. Фурмана, до якої маємо гідність належати (див. [5; 6]).

Окремо зазначимо, що наукові праці акад. І.С. Кона відкрили вітчизняним дослідникам основні досягнення зарубіжних психологічних шкіл в осягненні як проблематики, так і самісної дійсності Я-концепції людини. При цьому в проблемному полі пошуку він виділяє три взаємопов'язані аспекти – ідентичність, суб'єктність та образ Я. Водночас вважає, що «ідентичність психіки та поведінки індивіда неможлива без якогось єдиного регулятивного початку, який, зі свого боку, вимагає адекватного розуміння самосвідомості та *Его* як упорядкованого механізму передбачення психічної діяльності, а також поінформованості про себе» (1978, 1984). На його думку, образ Я немов добудовує ідентичність, суб'єктність особистості й одночасно коригує її поведінку та діяльність.

Акмеологічний напрямок, будучи збагачений аксіопсихологічними тематизмами (Б.Г. Ананьєв, І.А. Гуляс, З.С. Карпенко, В.А. Пономаренко, Є.Б. Старовойтенко, А.В. Фурман та ін.), охоплює різноманіття підходів до вивчення умов, чинників та особливостей розвитку-становлення Я-концепції в онтогенезі особистості й, зокрема, у здійсненні нею різних видів професійної діяльності; має місце тенденція до збагачення діяльнісного підходу в психології суб'єктивною, особистісною і мислевчинковою парадигматикою у психологічному обґрунтуванні професій і професіограм; вактуальністю є пошук критеріїв розмежування стадій, ступенів і формоутво-

рень розвитку Я-концепції особи, досягнення нею як суб'єктом суспільного повсякдення вершин життєреалізування; системно опрацьовується тематика наукового прогнозування професійних траєкторій становлення Я-концепції, де виняткову вагомість мають взаємозв'язки між її компонентами, складниками та феноменалами у лоні розвиткового перебігу тієї чи іншої діяльності; аналізуються прогресивні та регресивні, конструктивні та деструктивні, розбалансовувальні та згармонізовувальні лінії професійного поліпшення процесу внутрішнього становлення Я-концепції у структурі різних діяльностей (дослідницької, управлінської, освітньої, мистецької тощо); висвітлюється мереживо психологічних параметрів багатоопосередкованої дії «інноваційно-психологічного клімату організації (психосоціального впливу, полімотивації, спілкування)» [11, с. 26, 27; 13] на оптимальне стимулювання розвиткового потенціалу особистості.

Зауважимо, що сьогодні досить розробленими є аспекти:

- пізнання інших як основного джерела даних про свою Я-концепцію (простежується зв'язок між самопізнанням і віддзеркаленням інших, де сформувалася система понять про самосвідомість, самооцінку, соціальне порівняння тощо);
- потребово-мотиваційної зумовленості Я-концепції особистості;
- свідомості, самосвідомості, самовизначення та самоствавлення тощо.

Розглянемо різні теоретичні підходи до проблематики вивчення Я та Я-концепції особистості у впливових напрямках зарубіжної психологічної науки. В інтроспективній гілці (Ф. Брентано, В. Вунд, Е. Тітченер) утвердився метод самоспостереження, який згодом був запозичений гуманістичною психологією для розробки психологічної теорії Я-концепції. У бігевіористському ключі на думку Б.Ф. Скіннера, поведінка людини є лише ланцюгом реакцій на зміну навколишніх умов, себто репертуаром соціальних ролей, набором масок, поза якими немає ніякого особистісного Я. Отож тут заперечується індивідуальна свідомість, нівелюється значущість підсвідомості й особливо свідомості задля збереження персонального Я. По суті ігнорується єство Я-концепції, а діяльність свідомості зводиться до зовнішніх проявів та пристосувальних реакцій людини.

Психодинамічний напрямок визначає становлення Я через подолання внутрішньо-

особистісного конфлікту між свідомістю і не-свідомим, особистістю і суспільством. Психо-аналітично зорієнтовані дослідники виходять із положення про те, що існує тісний зв'язок між змінними Я та особливостями меж образу тіла. Вони будують уявлення про тіло як своєрідне сховище Я, носій певних символічних значень зовнішності. Тісний взаємозв'язок між тілесним досвідом, потягами та Я-ідеалом показав З. Фройд, підкреслюючи найважливішу роль тіла як психологічного об'єкта у розвитку Его-структур.

У дослідженнях образу тіла з'являється поняття «тілесне Я», приділяється особлива увага особливостям тілесної самоідентичності і проводиться велика кількість експериментів. Усе це послужило до створення методологічної основи розуміння Я-психології (Р. Ловенштейн, А. Фрейд та ін.) та її психосоматичної теорії (Г. Кохут, М. Малер, М. Хофер, М. Шур).

У надрах цього підходу народжуються поняття «реальне Я» (К. Хорні), «Я-конструкт» (К.Г. Юнг), «Его-ідентичність» (Е.Г. Еріксон), «механізм психологічного захисту» (А. Фройд, З. Фройд), «творче Я» (А. Адлер), «система репродуктивних відносин» (Е. Фромм). Проблема узгодження реального змісту свідомості та Я у психоаналізі (З. Фройд), індивідуальної психології (А. Адлер), аналітичної психології (К.Г. Юнг), психосоціальної теорії (Е.Е. Еріксон), Я-психології (Г. Кохут) вирішується шляхом інтеграції індивідуальних біологічних факторів із чинниками соціокультурного оточення. Водночас для К.Г. Юнга «справжня особистість» починається лише тоді, коли Я, ототожнюване з різними персоніфікаціями, скидає із себе всі маски і «переплавляється» у самість.

Утім, у Я-психології вивчаються переважно внутрішньопсихічні переживання особи, які підтримуються й розвиваються у процесі взаємодії Я з іншими людьми. Відкриття Я-психології полягає в наступному: для появи Я потрібна присутність інших людей, які сприяють отриманню досвіду, що викликає появу і збереження Я особи внаслідок глибоко вкоріненого відгуку Я-об'єкта.

У той же час Я-психологія звертає прискіпливу увагу на потребу особи зберігати і підтримувати структуру пережитого досвіду шляхом використання своїх Я-об'єктів. Тут розрізняються Я-об'єкти, що переживаються як частина Я, функція яких полягає у збереженні та розвитку структури Я, і «справжні»

Я-об'єкти, які переживаються «як незалежні від Я, як самостійні центри ініціативи». Г. Кохут підкреслював, що Я-об'єктні хвилювання не належать до зв'язків Я та об'єкта, а мають внутрішньоособистісний характер. Якщо відносини між Я та його Я-об'єктами адекватні, це сприяє збереженню і розвитку структурної цілісності Я.

У цьому аналітичному розрізі здійснено спроби застосувати теоретичні моделі Я-психології в управлінні промисловістю та діловою політикою, в досягненні успішності керівництва та лідерства. Врешті-решт Я-психологія пропонує поглиблене розуміння процесу становлення Я-концепції та надає багаті емпіричні свідчення для обґрунтування перебігу самоактуалізації.

Дослідники Я-психології у своїх роботах, з одного боку, відкидають думку З. Фрейда про природу людини і підкреслюють, що «система координат психоаналізу не повинна бути піднята до статусу об'єктивних даних» (Ю. Столяров, 1987, с. 5-7), а з другого – основні поняття теорії Я-психології не перевіряли експериментально. У зв'язку з цим К. Роджерс пише: «Це цікава базова теорія. Вона ніколи не буде спростована та не буде ні підтверджена, ані валідизована» (1986, с. 138).

Безумовний науковий інтерес являє собою когнітивний напрямок у вирішенні проблеми Я та Я-концепції. Представники цього напрямку (Д. Бем, Е. Джонс, Л. Кольберг, Р.Л. Солсо та ін.) звертаються до вивчення: феноменів самосприйняття та механізмів регуляції поведінки особистості, що є компонентами структури Я-концепції особистості; розвитку моральної свідомості в єдності з когнітивним розвитком Я-концепції; образу тіла як складної комплексної єдності сприйняття, оцінок, установок, уявлень, пов'язаних із зовнішністю та з функціями тіла тощо. При цьому результати експериментів інтерпретуються в поняттях «цінність Я», «свобода вибору Я», «задоволеність Я», «ідеальні цілі, поставлені Я», визнаючи унікальну область сприйняття, об'єктом якої постає сам суб'єкт, що пізнає себе.

Відтак для когнітивного напрямку у вивченні Я-концепції характерно те, що у особи «образ Іншого» формується раніше, ніж «образ Я»; зміна свідомості особистості та розвиток її системи знань про себе пов'язані з когнітивними змінами, що формуються під впливом соціальних взаємовідносин; генеза моральних суджень особистості є результатом порушення

когнітивної рівноваги та прийняття ролі, причому розвиток пізнавальних здібностей – один із процесів, що задає становлення першого компонента Я-концепції. Дослідники цього напрямку зводять зміну змісту Я-концепції в основному до інтелектуальних змін, а активність особистості обмежують когнітивною сферою. У циклі аналізу когнітивних змін Я-концепції дослідники мало враховують спільну діяльність.

Представники гуманістичної психології (Е. Келлі, А. Комбс, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К.Р. Роджерс, Є. Глива, В. Франкл та ін.) основоположним у вивченні психології Я-концепції вважають процес сприйняття, а також явища свідомості, свідомого досвіду, пошуку людиною сенсу існування та цінностей буття, сутність природи людських потреб і унікального Я, мотивацію самоактуалізації і самоствердження. Поняття «Я-концепція» («self-concept») народилося в психотерапевтичній практиці. Ключ до розгадки поняття «Я-концепція» дали роботи К.Р. Роджерса та Г. Олпорта, а також їхній клінічний досвід. Дане поняття має достатній рівень надійності, що зробило його придатним для психотерапевтичної практики, де наводиться великий емпіричний матеріал і даються умови позитивної зміни Я-концепції особистості.

Для трансперсональної психології (Дж. Ліллі, С. Гроф, К. Вілберг та ін.) в дослідженні Я-концепції центральним є питання змінених станів свідомості. У парадигмі цього напрямку втрачається актуалізація «Self». Всі дослідження присвячені виходу людини за межі себе, свого Я через фільтри трансперсонального переживання враховують її задіяння у систему глобальних взаємодій. У мереживі знань цього напрямку багато невідомого та невимовного, що вимагає під час аналізу Я-концепції з нетрадиційних позицій звертатися до форм особливого духовного досвіду, де не всі явища, що відбуваються в цьому процесі з особистістю, вивчені в сучасній науці належним чином.

У психосинтезі (Р. Ассаджолі, М. Браун, Т. Йоманс та ін.) особистісне Я (Self) вважається інтегративним центром особистості. Сутнісно процес психосинтезу спрямований на розвиток ідентифікації людини з Я. У будь-якому разі трансособистісне Я виконує керівну функцію щодо природного та соціального оточення. У зв'язку з цим, до прикладу, Р. Ассаджолі запропонував зрозуміти процес зростання та еволюції особистості як синтез, по-

ширення Я на всі рівні несвідомого (нижчий, середній і вищий). Основна роль особистісного Я полягає у поступі психологічних інтенцій до самореалізації.

Водночас відома науковому товариству структура Я-концепції, що започаткована в контексті інтеракціоністичного підходу в 1980 роках англійським дослідником Р. Бернсом. Він виокремлює *глобальну Я-концепцію* як систему установок, у котрій вирізняє такі складові: 1) когнітивну (Я-образ), 2) емоційно-оцінкову (Я-ставлення), 3) конативну (Я-поведінка) та відповідні їм модальності самоустановок: реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я. Водночас українській психологічній думці доступна структура «*позитивно-гармонійної Я-концепції*» (за О.Є. Фурман, 2001-2005 роки), яка взаємодоповнюється чотирма компонентами, що обґрунтована в контексті вітакультурного підходу [5; 7-10]. Іншими словами, це «складна динамічна сукупність уявлень та установок людини про себе у вимірах образів її суб'єктивної реальності й у взаємоспричиненні таких компонентів, як ментально-когнітивний (Я-образ суб'єкта), емоційно-оцінковий (Я-ставлення особистості), вчинково-креативний (Я-вчинок індивідуальності) і спонтанно-духовний (Я-духовне універсуму)» [9; 10, с. 141, 144; 11, с. 35, 36, 256-257; 12; 13]. Водночас самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції (за О.Є. Фурман) забезпечується поєднанням таких основоположних модальностей самоустановок: Я-інформаційно-знанняве, Я-свідоме, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-духовне та ін. [10; 12, с. 160].

Підводячи підсумок різних напрямів, концепцій, наукових шкіл, поглядів, ідей, що стосуються Я та Я-концепції зауважимо, що науковий аналіз не претендує на повноту викладу цієї тематики дослідження. Однак, він демонструє різноманіття підходів до вивчення Я-концепції і теоретико-прикладні процеси її тлумачення.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізувавши проблематику Я та Я-концепції у системних дослідницьких напрямках психології, виявлено, що закономірності наукового вивчення даного конструкту-феномену залежать від логічно вивіреного співвідношення методологічного, теоретичного та

емпіричного рівнів досліджень.

2. Я-концепція людини – важлива інтегральна характеристика у динаміці її онтологічного розвитку як особистості, тоді як становлення концептуального Я спричинене більше зсередини, аніж ззовні.

3. Відомо, що осіб із вповні *досконалою Я-концепцією* немає, але при цьому кожна окрема «людина є одночасно тим, що вона є, і тим, чим вона прагне бути» (А. Маслоу).

4. У різних напрямках та наукових школах спостерігаються явні суперечності у питаннях: змісту та обсягу поняття «Я-концепція»; співвідношення концепцій Я та Ми; природи, функцій і механізмів побудови, розвитку та реалізації особистістю наявних ресурсів власної Я-концепції.

5. Незважаючи на окреслені вище суперечності в аналізованих теоретичних уявленнях і моделях Я-концепції, у пропонувананих пролегоменах виявлено примітну тенденцію до їх взаємного доповнення і міждисциплінарності здобутого про неї психологічного знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кант І. Критика чистого розуму: пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
2. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
3. Фурман А.В. Мовно-мовленнєві ресурси розширення і збагачення українськості. *Психологія і суспільство*. 2024. №2. С. 14-23. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.014>
4. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: наук. вид. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 132 с.
5. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К., Гірняк А.Н. та ін. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
6. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К., Фурман А.А. та ін. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
7. Фурман (Гуменюк) О. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 46-62.
8. Фурман (Гуменюк) О.Є. Проблематика Я у психоаналітичній теорії Зигмунда Фройдя : лекція. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 34 с.
9. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
10. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 310 с.
11. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.
12. Фурман О.Є. Джерела та засади осягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-

функціональної цілісності. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 142-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>

13. Фурман О.Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2015. 467 с.

14. Липка М. Peculiarities of the mutually caused development of personality self-consciousness and Self-concept. *Психологія і суспільство* 2018. №3-4. С. 154-162. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.154>

REFERENCES

1. Kant, I. (2001). *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of pure reason]. (Trans. from german). Kyiv [in Ukrainian].
2. Furman, A.V. (2018). *Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti* [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhohihiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 13-50 [in Ukrainian].
3. Furman A.V. (2024). *Movno-movlennievi resursy rozshyrennia i zbahachennia ukrainskosti* [Language and speech resources for expanding and enriching Ukrainianness]. *Psykhohihiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 14-23. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.014> [in Ukrainian].
4. Furman, A.V. (2002). *Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti* [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: *Ekonomichna dumka* [in Ukrainian].
5. Furman, A.V., Furman, O.Ye., Shandruk, S.K., Hirniak, A.N. (2019) *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia: kolektyvna monohrafiia: do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana* [Vitacultural methodology: anthology: collective monograph: to the 25th anniversary of the scientific school of Professor A.V. Furman]. Ternopil: TNEU. 980 p. [in Ukrainian].
6. Furman, A.V., Furman, O.Ye., Shandruk, S.K., Furman, A.A. (2019) *Metodolohiia i psykhohihiia humanitarnoho piznannia: kolektyvna monohrafiia: do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana* [Methodology and psychology of humanitarian cognition: collective monograph: to the 25th anniversary of the scientific school of professor A.V. Furman]. Ternopil: TNEU. 998 p. [in Ukrainian].
7. Furman (Humeniuk), O. (2005). *Osoblyvosti sytuatyvnoho ta vikovoho rozvytku Ya-kontseptsii* [The feature situational and age development Self-concept]. *Psykhohihiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 46-62 [in Ukrainian].
8. Furman (Humeniuk), O. (2003). *Problematyka Ya u psykhoanalychnii teorii Zygmunda Froйда: lektsiia* [I'am problematic in psychoanalytic theory Sigmuna Freud: lecture]. Ternopil: *Ekonomichna dumka* [in Ukrainian].
9. Furman (Humeniuk), O. (2002). *Psukhologiiia Ya-kontseptsii: monohrafiia* [Psychology Self-concept: monograph]. Ternopil: *Ekonomichna dumka* [in Ukrainian].
10. Furman (Humeniuk), O. (2004). *Psykhohihiia Ya-kontseptsii: navch. pos.* [Psychology Self-concept: education village]. Ternopil: *Ekonomichna dumka* [in Ukrainian].
11. Furman (Humeniuk), O.Ye. (2008). *Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykhohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu* [Theory and methodology of innovation-psychological climate of the general educational institution]. Yalta-Ternopil: *Pidruchnyky i posibnyky* [in Ukrainian].
12. Furman, O.Ye. (2023). *Dzherela ta zasody osyahnennya pozytyvno-harmoniynoyi Ya-kontseptsii yak strukturno-funktsional'noyi tsilisnosti* [Sourees and hasics of comprehending a pozitive-harmonious Self-concept as a

structure-functional integrity]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 142-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142> [in Ukrainian].

13. Furman, O.Ye. (2015). *Psykhohohichni parametry innovatsiino-psykhohohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu* [Psychological parameters of the innovation-psychological climate of a secondary school]. Odesa [in Ukrainian].

14. Lypka, M. (2018). *Osoblyvosti vzayemosprychynenoho rozvytku samosvidomosti i Ya-kontseptsii osobystosti* [Peculiarities of the mutually caused development of personality self-consciousness and Self-concept]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 154-162. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.154> [in English].

АНОТАЦІЯ

ФУРМАН Оксана Євстахіївна, ЛИПКА Арсен Олександрович.

Пролегомени до філософсько-психологічного розуміння Я і Я-концепції людини.

У статті обґрунтовується ідея, що конструювання Я-концепції особистості здебільшого здійснюється в дослідницькому контексті вирішення проблем співвідношення людського Я і Світу, суб'єкта та об'єкта, свідомості і буття, саморозвитку та поглиблення самопізнання, а також у загальному річизні еволюції образу людини і розкриття в ньому її потенційних здібностей. Водночас описується, що становлення людини як особистості ґрунтується навколо розвиткового розгортання й утвердження її *позитивної Я-концепції*. Доведено, що остання визначає не лише аспекти прийнятного самоставлення, самопідтримки, власної самоповаги, а й ефективну продуктивність діяльності, здатність до гуманної соціальної взаємодії з іншими, суспільну позицію та соціальні ролі, впливає на доленосні вибори людини протягом її життя. Окрім того, тут досліджуються самобутні традиції розгляду Я-концептуального, самопізнання, самовдосконалення та саморозвитку особистості у контексті вітчизняної та зарубіжної філософії, у засновках екзистенційних концепцій, філософсько-психологічних підходах атеїстичного екзистенціалізму, психодинамічному і феноменологічному напрямах психології, у спілці лінгвістики і літературознавства, соціологічних розвідках інтеракціоністичного вектору, розмаїтті шкіл психологічного спрямування. Аргументується, що закономірності наукового вивчення даного конструкту-феномену залежать від логічно вивіреного співвідношення методологічного, теоретичного та емпіричного рівнів досліджень, де Я-концепції людини належить важлива інтегральна роль-характеристика у динаміці її онтологічного розвитку як особистості. Відтак становлення концептуального Я спричинене більше зсередини внутрішнього світу особи, аніж ззовні, соціально. Опріч цього, доводиться, що джерела і результати уявлень та установок людини про себе, або про сутнісний горизонт Я-концепції, заслуговують серйозної уваги, оскільки завдяки їй розумінню є можливість цілісніше збагнути «вершинний образ людини в людині».

Ключові слова: *буття, світ, самосвідомість, свідомість, Я, Я-концепція, Ми-концепція, установка, самість,*

глобальна Я-концепція, позитивно-гармонійна Я-концепція, теорія Я, людина, суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум.

ABSTRACT

Oksana FURMAN, Arsen LYPKA.

Prolegomena to the Philosophical-Psychological Understanding of the Self and the Self-Concept of the Human Being.

The article substantiates the idea that the construction of an individual's self-concept is carried out primarily within the research context of resolving problems concerning the relationship between the human Self and the World, subject and object, consciousness and being, self-development and the deepening of self-knowledge, as well as within the broader current of the evolution of the image of the human being and the disclosure of their potential capacities within it. At the same time, it is described that the formation of a person as an individual is grounded in the developmental unfolding and affirmation of their positive self-concept. It is demonstrated that the latter determines not only aspects of acceptable self-attitude, self-support, and self-respect, but also the effective productivity of activity, the capacity for humane social interaction with others, one's social position and social roles, and exerts influence on the fateful choices a person makes throughout their life. In addition, the distinctive traditions of examining the self-conceptual, self-knowledge, self-improvement, and self-development of the individual are explored in the context of domestic and foreign philosophy, the foundations of existential conceptions, the philosophical-psychological approaches of atheistic existentialism, the psychodynamic and phenomenological directions of psychology, the alliance of linguistics and literary studies, sociological investigations of the interactionist vector, and the diversity of schools of psychological orientation. It is analyzed that the regularities of the scientific study of this construct-phenomenon depend on the logically verified correlation of the methodological, theoretical, and empirical levels of research, and that the self-concept of the human being holds an important integral role-characteristic in the dynamics of their ontological development as a person. Accordingly, the formation of the conceptual Self is driven more from within the inner world of the individual than from without, socially. Furthermore, it is argued that the sources and outcomes of a person's representations and attitudes toward themselves – or toward the essential horizon of the self-concept – deserve serious attention, since through an understanding of it there is the possibility of comprehending more wholly the «supreme image of the human being within the human being.»

Keywords: *being, world, self-awareness, consciousness, Self, self-concept, We-concept, attitude, selfhood, global self-concept, positive-harmonious self-concept, theory of the Self, human being, subject, personality, individuality, universe.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Руслана КАЛАМАЖ,
д. психол. н., проф. Наталія ШЕВЧЕНКО.**

Надійшла до редакції 30.01.2026.

Підписано до друку 19.02.2026.

Дата публікації 30.03.2026.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман О.Є., Липка А.О. Пролегомени до філософсько-психологічного розуміння Я і Я-концепції людини. *Психологія і суспільство*. 2026. № 1. С. 130-140.

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2026.01.130>